

pila, pilla ja pilata

Suomen substantiivilla *pila* 'leikinteko, kepponen, pilapuhe' on samanasuiset ja samanmerkityksiset vastineet karjalassa ja virossa. Suomen verbit *pilailla* sekä vanhassa kirjakielessä ja murteissa tavattava verbi *pilata* 'pilailla, laskea leikkiä', ve. *pilaita, pilēita* 'pilailla; haukkua, säättiä' ja vi. *pilama* 'pilkata, ivata' ovat selvästi *pila* 'kepponen jne.' -sanan johdoksia. Mutta kuuluvatko tähän sanueeseen myös suomen *pila*: (*olla pilalla / (mennä) pilalle* sekä verbi *pilata* 'turmella, tärvellä, vahingoittaa, tehdä käyttökelvottomaksi, arvottomaksi' ja niiden vastineet muissa itämerensuomalaisissa kielissä? Entä mikä on näiden sanojen suhde itämerensuomalaiseen sanaan *pillä* 'tuhotyö'? Seuraavassa yritän etsiä vastausta näihin kysymyksiin sekä samalla selvittää *pila-*, *pillä-* ja *pilata-*sanojen alkuperää¹.

pila

Setälä (1913a, 328–329) on esittänyt *pila* 'kepponen jne.' -sanalle germaanisen lainaetymologian ja yhdistänyt sen varovaisesti siihen germaaniseen sanueeseen, johon kuuluvat muinais- ja keskiyläsaksan, muinais- ja keskialasaksan *spil* 'Scherz, Zeitvertreib, Vergnügen'. Tämä sana on lainattu keskialasaksasta skandinaaviin kielisiin: mr. *spil, spel* 'huvi, peli' (Hellquist 1939, 1037); isl. *spil* (Blöndal Magnússon 1989, 935); no. *spel* (Torp 1919, 686); ta. *spil* (Nielsen 1989, 406–407). Setälän selitys, jonka hän itse (Setälä 1913b, 426) varusti germaanisten lainojen luettelossaan kysymysmerkillä, on yleensä hyväksytty; lainauksen ajasta on kuitenkin toisistaan poikkeavia tulkintoja. Karsten (1943/44, 384) pitää sitä vanhana germaanisena lainana (germ. **spila-*). SKES:n (III 1962, 557–558) mukaan originaali on ehkä germaaninen tai skandinaavinen sanue (germ. **spila-*); mahdollinen skandinaavinen alkuperä on tosin varustettu kysymysmerkillä. Mägiste (EEW 1982, 2043–2044) on SKES:n kanssa samoilla linjoilla. SSA (II 1995, 361–362) ja Häkkinen (2004, 921–922) pitävät sanaa skandinaavisena lainana. Häkkinen toteaa, että lainaus on ilmeisesti tapahtunut ennen ruotsin eriytymistä itsenäiseksi kieleksi. Tämä ajatus on kuitenkin ristiriidassa sen tosiasian kanssa, että sana on skandinaaviin kielisiin lainautunut keskiala-

1. Tässä artikkelissa olen kiitollisena käyttänyt hyväkseni Osmo Nikkilän (1933–2002) *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* -teoksen kolmannen osan käsikirjoitukseen tekemiä kommentteja.

saksasta. Äänneasu ja merkitys eivät paljasta lainautumisen ikää; niiden puolesta *pila* voisi olla yhtä hyvin vanha germaaninen laina kuin nuorempi laina muinaisruotsista tai alaksasta. Se, että sana on levinnyt vepsään asti, puhuu kuitenkin varhaisen lainautumisen puolesta.

pilla ja *pillata*

Suomen *pilla* 'vahinkoa tai tuhoa aiheuttava teko, paha teko, tihu-, tuhotyö' esiintyy Nykysuomen sanakirjan (NS) mukaan useimmiten monikossa ja se tunnetaan varsinkin kansanrunoudesta². Murteissa sen levikki on lähinnä itäinen: se esiintyy Laatokan Karjalassa, Pohjois-Karjalassa, Inkerissä sekä paikoin muualla Itä- ja Pohjois-Suomessa (SSA). Kirjasuomessa sen ensiesiintyminen on Jussilan (1998, 197) mukaan Gananderin sanakirjassa. Siinä sen asu on tosin *pillo* 'elak gärning, facinus' ja sen käytöstä mainitaan muun muassa esimerkki *teki pilloja* 'gjorde skändel' (Ganander 1787). Asun *pillo* tuntevat myös Renvallin ja Lönnrotin sanakirjat, ja se mainitaan mm. SKES:ssä. *Pilla*-sanalla on vastineita useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä: ink. *pilla* 'pilla, paha työ' (IMS); ka. *pilla* 'vahinko, haitta; tappio; paha teko' (KKS); ly. *pil(lu)* 'vahinko' (LMS); va. *pilla* 'paha työ, ilkityö' (VKKMS), *пилла* 'pahanteko' (VKMMS)³; vi. *pill* (gen. *pilla*, -u) 'tuhlaus; vahinko, häviö' (EEW), *pilla tegema* 'tehdä vahinkoa' (VMS).

Useimmissa kielissä on myös verbejä, joita yleensä pidetään *pilla*-sanan johdoksina: sm. murt. *pillata* 'tuhlata, hävittää'; Kalevalassa ja kansanrunoudessa 'turmella, raiskata'⁴; ka. *pillata* 'vahingoittaa, turmella' (KKS); ly. *пиллоida* 'tehdä vahinkoa' (LMS); va. *pillata* 'maha loksutada, maha ajada, maha pillata', *pillaõlla* 'pillata, raisata' (VKS); vi. *pillama* 'kaataa, laskea, pudottaa; hävittää, tuhota; hukata, tuhlata' (EEW, SKES); li. *pi'llə* 'verschwenden, zerstreuen' (LivWb). SKES (III 1962, 562–563) kyseenalaistaa sen, kuuluvatko viron ja liivin verbit suoraan tähän itämerensuomalaiseen sanueeseen; ne voisivat olla erillislainoja keskialaksasta; SSA (II 1995, 364) pitää tätä jopa ilmeisenä. Myös Raun (1982, 122) pitää viron verbiä *pillama* ja sen liivin vastinetta suorina keskialaksalaisina lainoina (< kas. *spillen* 'verschwenden, verbrauchen, verschütten; ausgeben, anwenden'). Mägiste (EEW 1982, 2046–2047) sen sijaan on sitä mieltä, että koska koko itämerensuomalaisella alueella näyttäisi voitavan lähteä asusta *pilla*, ei tällainen erillislaina voine tulla kysymykseen; alaksa on hänen mukaansa tosin voinut vaikuttaa viron ja liivin sanojen merkityksiin. Kysymys siitä, onko viron *pill* nuori laina vai onko kysymyksessä jo kantasuomeen lainattu **pilla*-sanue, vaatisi Mägisten mukaan vielä tarkempaa tutkimusta.

2. Esim. "Pakohon pahoista töistä, / **Pilloistani** piilemähän." "Mitä sie pahoa laait, / Kuta teit **pillojasi**?" (Kanteletar, ensimmäinen kirja 197: 15–18.)

3. Vatjan kielen sanakirjassa on s.v. *pila* annettu sekä merkitys 'vallatus, koerus' että 'pahandus'. Näyttää siltä, että tässä sana-artikkelissa on yhdistetty kaksi eri sanaa: *pila* 'vallattomuus, koirus' ja *pilla* 'kiusa, pahanteko'. Viimeksi mainitusta on esimerkkinä mm. *ühs katti tetši pilloi, sei ülettä da piimää med'de töizõz rihez* 'üks kass tegi pahandus, sõi koort ja piima meie teises toas' (VKS).

4. Esim. "Tuolla piika **pillattihin**, emon tuoma turmeltihin" (Kanteletar, toinen kirja 123: 5–6)

Pilla-sanueeseen kuuluu myös *-mus*-johtimella muodostettuja nomineja: Suomesta tunnetaan *pillomus* 'pahantekijä; paha teko, rikos, pilla' (NS) ja *pillamus* 'hirmumyrsky, pillomus' (NS); 'ilkityö, turmelu' (Kalevala); Inkeristä (Soikkolasta) on kirjattu *pillamus* 'se joka aiheuttaa vahinkoa' (IMS); karjalan *pillamus*- ja *pillo(i)mus*-sanoilla on adjektiivina merkitys 'vahinkoa aiheuttava' ja substantiivina 'vahingonaiheuttaja, pahantekijä' (KKS) ja lyydin *пилламус*-sanalla 'vahingontekijä, pahantekijä' (LMS). Suomen ja karjalan *pillamus* sekä lyydin *пилламус* ovat mielestäni selviä johdoksia *pilla*-nominista. Hakulinen (1979, 212) selittää sm. *pillomus*-sanana deverbaaliseksi *mUs*-johdokseksi ja yhdistää sen jollakin tavalla ("vrt.") verbiin *pilloa* 'turmella'. Periaatteessa se voisikin olla johdos verbistä *pilloa*, mutta koska tämä verbi tunnetaan SKES:n mukaan vain yhdestä pitäjistä (Liperi), kun taas *pillomus* on kirjattu suhteellisen laajalta alueelta (mm. Savo, Pohjois-Karjala ja Pohjois-Pohjanmaa), voitaisiin *pillomus* luontevammin selittää johdokseksi nominista *pillo*. Kirjallisena *pillomus* esiintyy ensimmäisen kerran Porthanin Jusleniuksen sanakirjaan tekemissä lisäyksissä (Jussila 1998, 197); sen mukaan sana on kirjattu Sotkamosta (Juslenius).

Pilla-sanueellekin Setälä (1913a, 328–329) esitti varovaisesti germaanisen lainaetymologian; hän vertasi sitä muun muassa nykyruotsin *spilla* 'verschütten', muinaisalasaksan *spildian* 'töten' ja keskialasaksan *spilden* 'aufbrauchen, anwenden, verschwenden' -verbeihin, joiden kantagermaaniseksi asuksi hän rekonstruoi muodon **spilbian* < **spelbian*. Setälä huomauttaa kuitenkin, ettei *pilla* levikkinsä takia voi olla lainaa nykyruotsista, mutta toisaalta vanhemmat germaaniset muodot edellyttäisivät varhaista muutosta fi. *ll* < *ld*. Tämänkin alkuperäselityksen Setälä (1913b, 427) varusti sanaluettelossaan kysymysmerkillä.

Myöhempi tutkimus on suhtautunut myönteisesti Setälän etymologiaan: Joskus *pilla* katsotaan – kieltä tarkemmin määrittelemättä – lainaksi jostakin skandinaavisesta kielimuodosta (esim. Häkkinen 2004, 923), joskus taas ruotsalaislainaksi (esim. Hakulinen 1979, 371). SKES (III 1962, 562–563) pitää sanaa *pilla* joko lainana ruotsista tai jostakin vanhemmasta germaanisesta kielimuodosta. Karsten (1943/44, 387) katsoo sen keskiaikaiseksi lainaksi ottamatta suoraan kantaa lainanantajakieleen; vertailumateriaalina hän käyttää muinaisruotsia. Hofstran (1985, 329) mukaan *pilla* on varmasti laina jostakin germaanisesta kielimuodosta, mutta se on ehkä tai vieläpä todennäköisemmin nuorempi laina.

SSA:ssa (II 1995, 364) on kaksi eri artikkelia: *pilla* 'vahinko, hävitys' ja *pillata* 'kaataa päälleen tai lattialle (jotakin nestettä), sotkea'. *Pilla*-artikkelissa on mainittu substantiivivastineet inkeristä, karjalasta, lyydistä, vatjasta ja virosta ja näiden lisäksi verbijohdoksia (sm. murt. *pillata* 'tuhlata, hävittää', ka. *pillata* 'vahingoittaa, pilata' ja ly. *pilloida* 'tehdä vahinkoa') sekä muutamia nominijohdoksia (ink. *pilluri* 'pahantekijä', ka. *pillamus* 'id.', *pillakas* 'vahinkoa aiheuttava, vahingollinen, tappiollinen', ly. *pillamuz* 'pahantekijä'⁵). Suomen muresana *pillata* 'kaataa päälleen, sotkea', jolle SSA ei esitä vastineita muista

5. Sm. *pillamus*- ja *pillomus*-sanoja ei SSA mainitse.

itämerensuomalaista kielistä⁶, on SSA:n mukaan lainaa ruotsista (ru. *spilla* 'kaataa, läikyttää; menettää, tuhлата')⁷. SSA pitää siis tämän sanan erillään sm. murt. *pillata* 'tuhlata, hävittää' -sanasta, joka mainitaan *pilla*-substantiivin johdoksena.

Pilla-sanasta SSA (II 1995, 34) toteaa toisaalta, että se on todennäköisesti lainaa samasta skandinaavisesta sanueesta kuin *pillata* 'sotkea', mutta näkee siinä toisaalta ajoitusvaikeuksia, koska *pilla*-sanueen levikki ja merkitys viitaisivat varhaisempaan lainaan. Ongelmana on SSA:n mukaan se, että skandinaavisella taholla on vanhastaan vain verbejä; tässä yhteydessä tavallisesti mainitut ru. *till spillo*, mr. *till spille* 'hukkaan' on muodostettu alasaksan *tō spilde* 'id.' mukaan (ks. myös Hellquist 1939, 1042; Nielsen 1989, 407). Bentlin (2008, 242–244) huomauttaa, että tässä asiassa tutkimus on jättänyt huomiotta ruotsissa esiintyvät substantiivit: mr. *spil* n. *fördärv, ödeläggelse*, *spille* n. 'fördärf' (Söderwall) ja ru. vanh. *spilla* 'fördärv l. förödelse l. skada, dels: förlust (särsk. av människoliv), dels om förhållandet att tid förspilles' (SAOB). Bentlin selittääkin suomen sanan *pilla* nuorehkoksi lainaksi joko ruotsista (mr. *spil*) tai alasaksasta (kas. *spilde* 'Verlust, Ausgaben, Unkosten'); *-ld-* > *-ll-* on hänen mukaansa saattanut tapahtua jo keskialasaksassa, vaikka hän ei varmoja todisteita siitä olekaan löytänyt. Suomesta *pilla* olisi Bentlinin mukaan levinnyt inkeriin, karjalaan ja lyydiin. Tämä olisi tietysti ihan hyvin mahdollista. Sanan levikki on kuitenkin laajempi. Bentlin ei mainitse, miten selittyy vatjan *pilla*, eikä myöskään ota kantaa siihen, mikä on vi. *pill*-substantiivin suhde vi. *pillama*-verbiin.

Germaanisella taholla on koko joukko Setälän mainitsemaan sanueeseen kuuluvia verbejä, esimerkiksi mn. *spilla* 'beschädigen, verderben, zerstören; schaden; töten' (Baetke), mr. *spilla* 'verschwenden, verlieren, zerstören, verderben, kränken, schänden', isl., no., ru. *spilla*, engl. *spildan* 'vernichten, zerstören', *spillan* 'zerstören, verstümmeln; töten, verwüsten, vergießen' (Holthausen 1963, 310), kas. *spilden, spillen* 'aufbrauchen, anwenden, bes. zu unnützen Dingen, verschwenden; neben ab fallen lassen, verschütten, ungenutzt, unangewandt lassen' (Lübben); 'ausgeben; einbüßen, verlieren; preisgeben, opfern; übermäßig ohne Not verschwenderisch verbrauchen, verbringen, vertun; (Eßwaren, Getränke) verschütten, vergießen, verstreuen; unrechtmäßig verbrauchen, zu eigenem Zweck verwenden' (Lasch–Borchling). Germaanisten sanojen keskinäisiä suhteita ei ole täysin selvitetty. Tavallisesti islannin, norjan ja ruotsin verbin *spilla* kantagermaaniseksi muodoksi on rekonstruoitu **spelþjan-* > **spilþjan-* > ksk. **spilþijan* (Hellquist 1939, 1042; de Vries 1962, 535; Blöndal Magnússon 1989, 936; Nielsen 1989, 407; ODEE 1969, 853). Jos *pillata* palautuisi johonkin näistä germaanisista tai skandinaavisista asuista, niin sen odotuksenmukainen itämerensuomalainen vartalo olisi **pillaTa-*. SKES (III 1962, 562)

6. *Pillata*-artikkelissa on mainittu, että vi. *pillama* ja li. *pillā* ovat ilmeisesti erillisiä lainoja < kas. *spil-len*. Va. verbejä *pillata* 'läiskyttää, kaataa maahan', *pillaōlla* 'tuhlata, hukata' SSA ei tunne.

7. Näin tulkitseen SSA:n tekstin: " ... < nr. *spilla* 'kaataa, läikyttää; menettää, tuhлата', vanhemmassa kielessä myös 'tuhota, tärvellä', mn. *spilla*, kas. *spillen* 'tuhlata, hävittää; tiputtaa, varistaa', *spilden* 'tärvellä, tuhлата', mys. *spildan* 'tuhota' (germ. **spelþian*)".

mainitseekin pari hyvin suppea-alaista verbiä, jotka voisivat olla johdoksia tällaisesta vartalosta: *piltaanua* 'suuttua' (Pielavesi), 'pillastua' (Konninkangas), *piltaanua* (Karttula), *pilttiytyä* (Liperi) 'suuttua'. Lisäksi SKES:ssä on – ”vert.”-merkinnällä varustettuna – verbi *piltata* 'leikellä pilalle' (Iitti), 'tuhlata' (Valkeala). Periaatteessa nämä *-lt-*-yhtymän sisältävät verbit voisivat olla jäänteitä alkuperäisestä asusta, muualla olisi tapahtunut heikon asteen yleistys.

Germaanisella sanalla on muinaisenglannissa *spildan*-asun rinnalla myös asu *spillan* (Holthausen 1963, 310), josta on vielä paljon runsaammin esiintymistietoja (Bosworth–Toller 1898, 902). Mengl. *spillan* mahdollistaa myös kantagermaanisesta rekonstruktion (**spelljan-* >) **spilljan-* (> ksk. **spilljan*), joka sopisi äänteellisesti hyvin *pillata*-verbin originaaliksi. Semantiikkakaan ei tuota esteitä, sillä itämerensuomen sellaiset merkitykset kuin 'vahingoittaa', 'turmella' ja 'hävittää', joita tavataan suomessa, karjalassa, lyydissä ja virossa, sopivat hyvin yhteen germaanisesta verbin alkuperäismerkityksen 'hävittää, tappaa' kanssa.

Itämerensuomalaisilla verbeillä on kuitenkin myös merkityksiä, jotka viittaavat pikemminkin nuorempaan lainaan. Saattaa olla, että kysymyksessä ei olekaan yksi verbi vaan useampia eri-ikäisiä homonyymejä. Vi. *pillama* 'kaataa, laskea, pudottaa; hukata, tuhlata' ja li. *pillə* 'tuhlata; hajoittaa erilleen' voivat hyvinkin olla suoria lainoja alasaksasta (kas. *spillen* 'tiputtaa, varistaa; tuhlata, hävittää'). Jos näin on, niin va. *pillata* 'läiskyttää, kaataa maahan' selittynee parhaiten virolaislainaksi; siitä on sitten edelleen johdettu *pillaõlla*. Suomen murteiden (lounaismurteet, Länsi-Uusimaa, paikoin Satakunta ja Häme⁸) *pillata* 'kaataa päälleen t. maahan, sotkea' on varmasti joko ruotsalaislaina, kuten SSA (II 1995, 364) olettaa, tai vaihtoehtoisesti laina alasaksasta (Bentlin 2008, 243–244); sen originaali on joko ru. *spilla* 'tuhlata, hävittää; tiputtaa, varistaa' tai kas. *spillen* 'id.'. Kymenlaaksosta ja paikoin kaakkoismurteista tavattu *pillata* 'tuhlata, hävittää' puolestaan voisi myös olla erillislaina alasaksasta tai ruotsista.

Entä löytyisikö substantiiville *pilla* germaanisista originaaleja? Länsigermaanisissa kielissä on tähän sopivia sanoja: muinaisenglannin maskuliininen *spild*, *spilth* 'Zerstörung' voidaan palauttaa kantagermaanisesta asuun **spilþiz* < **spelþi-z*, keskialasaksan feminiininen *spilde* 'Verlust, Ausgaben, Unkosten' < kgerm. **spilþijō* ? < **spelþijō*, muinaisruotsin *spil* n. 'fördärv, ödeläggelse', *spille* n. 'fördärf' (Söderwall) ja nykyruotsin (vanh.) *spilla* 'fördärv l. förödelse l. skada, dels: förlust (särsk. av människoliv), dels om förhållandet att tid förspilles' (SAOB) voidaan taas palauttaa asuun ksk. **spilþija* < kgerm. **spilþja*. Tähän sanueeseen liittyvät jollakin lailla myös skandinaavisten kielten *e*-lliset muodot: mn. *spell* n. 'Vernichtung' (de Vries 1962, 533); isl. ja fä. *spell* n. 'vahinko, menetys, tappio' (Blöndal Magnússon 1989, 933).

Kaikissa edellä mainituissa kantagermaanisissa ja kantaskandinaavisissa muodoissa on **-lþ-*, jonka säännönmukainen vastine itämerensuomessa on *-lt-*; itämerensuomessa siis odottaisi lähinnä muotoa **pilta*. Jälkiä tällaisesta

8. Tarkat levikkiedot ks. Bentlin 2008, 242.

näyttäisi olevankin: SKES:n (III 1962, 562) *pilla*-artikkelista löytyvät *piltomus*, *pilttomus* 'äkämys, pahantapainen, äkäinen ihminen tai hevonen', *pilttimys* 'id.' (Pohjois-Savo), *pilttari* 'paha, pahankurinen, hurja, villi, vikuri' (mm. Satakunta ja Häme) ja *piltto* 'konna'⁹. Lönnrot mainitsee sanakirjassaan mm. *pilto* (gen. *pillon*), *piltto* (gen. *pilton*), *pilttomus* 'pahantekijä, roisto', *piltomus* 'pahantapainen, villi olento'. Porthan on lisännyt Gananderin (1787, 276b) sanakirjaan sanan *pilttomies* 'pahantekijä', ja sen tuntee myös Lönnrotin sanakirja. Saattaa kuitenkin olla niin, että ulkonäkö pettää. Ainakin osittain tässä on luultavasti kyse kokonaan eri sanasta. Karsten (1943/44, 389) on tosin yhdistänyt *pilto*, *piltto* -sanat ksk. verbiin **spilbian* (> mr. *spilla*). SKES (III 1962, 565–566) pitää mahdollisena jo Setälän (1913b, 427) esittämää ajatusta, että *piltto* voisi kuulua sanan *pilt(t)ua* 'rikollinen, lainsuojattomaksi tuomittu' (< mr. *biltogha*, *biltogher*, *biltugher* 'lainsuojattomaksi tuomittu, henkipatto') yhteyteen, mutta vain siinä tapauksessa, ettei se ole ”germ.-peräistä *pilla* sanuetta”. SSA (II 1995, 366) sen sijaan liittää *pilttua* 'rikollinen, lainsuojaton, rauhaton' -sanaan (< mr. *biltogha*) samanmerkityksisen yhdyssanan *pilt(t)o(s)mies* alkuosan *pilt(t)o(s)*- ja pitää *piltto*, *pilttari*, *pilt(t)omus* ja *pilttimys* -sanoja tähän yhteyteen kuuluvina myöhempinä johdoksina. Varmasti ainakin 'rikollista, lainsuojatonta' tarkoittavat sanat *piltto*, *pil(t)to-*, *piltos(mies)*, *pilttari* ovat ruotsalaislainoja (< mr. *biltogha* tai nykyru. *biltog*¹⁰). Periaatteessa on mahdollista, että muissa *lt*-yhtymän sisältävissä sanoissa tämä *-lt-* edustaisi *pilla*-sanana alkuperäisintä muotoa **pilta*. Mutta se seikka, että tällaisia sanoja tunnetaan vain suomesta ja siitäkin on vain muutamia hajatietoja, heikentää tätä mahdollisuutta.

Pilla-substantiivin levikki viittaa siihen, että se olisi suhteellisen vanha laina. Äänteelliset seikat eivät kuitenkaan vahvista tätä oletusta. Mahdollista lienee kuitenkin se, että *-lt-* esimerkiksi sanassa *pilto* edustaisi alkuperäistä asua ja että sanassa olisi yleisesti tapahtunut varhain heikon asteen yleistys (**pilḍa*- > **pilla*); tätä kehitystä olisi voinut tukea myös verbi *pillata*. Toinen vaihtoehto on, että *pilla* – laajasta levikistään huolimatta – on nuorempi ekspansiivinen laina muinaisruotsista tai alasaksasta. Näiden lisäksi on olemassa kolmaskin mahdollisuus: *pilla* on *pillata*-verbistä syntynyt varhainen takaperoisjohdos, joka on levinyt verbin esiintymäalueen ulkopuolellekin.

pilata

Mikä sitten on sanojen *pila*: (*olla*) *pilalla* / (*mennä*) *pilalle* ~ *piloille* ja *pilata* 'turmella, tärvellä, vahingoittaa, tehdä käyttökelvottomaksi, arvottomaksi' suhde edellä käsiteltyihin sanoihin? Suomen adverbeilla *pilalla* / *pilalle*, *piloille* on vastineet vain karjalassa: *pilalla*, *pilah* 'pilalla, pilalle' ja lisäksi Pohjois-

9. SKES ei yhdistä näitä suoraan *pilla*-sanueeseen, vaan mainitsee ne suluissa merkinnällä ”vert.”.

10. Ru. *biltog*-sanana alkuperä on epäselvä. Monia yrityksiä sen selvittämiseksi on tehty: sen alkuosa on mm. yhdistetty isl. *bil* 'ajanjakso' -sanaan. (Hellquist 1939, 71.) Huomattakoon, että samaan *bil*-sanueeseen yhdistän tässä artikkelissa ims. *pilata*-verbin.

Kiestingistä tunnetaan substantiivi *pila* 'vahinko, paha teko' (KKS). Verbillä *pilata*, joka tunnetaan koko Suomessa lounaismurteita lukuun ottamatta, on vastineita kaikissa muissa itämerensuomalaisissa kielissä paitsi lyydissä ja liivissä: ink. *pilava* 'pilata, turmella' (IMS); ka. *pilata* 'vahingoittaa, turmella, rikkoa' (KKS); ve. *pilotada, piloštada* 'turmella' (SSA, SVJ); va. *pilata* 'rikkuda, raisata, kahjustada, hukutada; ärä nõiduda' (VKS); vi. *pilama* 'Unzucht treiben, schänden; verschmutzen, verderben' (Wiedemann). Ganander (1787, 704) tuntee verbin *pilata* paitsi merkityksessä 'tehdä pilaa, pilkata' myös merkityksessä 'turmella', mistä hän mainitsee esimerkin *wijna sengin mjehen pilasi*; (s.v. *pila*). Hänellä on myös sanonta *meni pilalle* 'fördärfwades, blef odukligt'. Jusleniuksen sanakirjassa verbi *pilata* on vain merkityksessä 'pilkata', mutta Porthan on lisännyt siihen esimerkin *Sadet on pilanut tien* 'fördärfvat' (Juslenius 1745, 276b).

Tavallisesti tutkimuksissa lähdetään siitä, että *pilata* on edellä käsitellyn *pila* 'leikinteko, kepponen, pilapuhe, pilkka' -sanan johdos (esim. Hakulinen 1979, 290, 361; Häkkinen 2004, 921). Setälä (1913a, 328–329) piti toisaalta mahdollisena, että *pila* adverbeissa *pilalla, pilalle* ja verbi *pilata* 'turmella jne.' voisivat kuulua *pila* 'kepponen, pilkka jne.' -sanueeseen, mutta toisaalta sillä voisi jollakin lailla olla yhteys myös *pilla* 'vahinko' -sanueeseen. Myöhempi tutkimus on varovaisesti hyväksynyt Setälän näkemyksen. SKES:n (III 1962, 557–558) mukaan samantapaista merkityksen kaksinaisuutta 'vahinko, turmio' ~ 'pilkka, iva' on esitetty joistakin muistakin kielistä; esimerkkejä tästä tosin ei mainita. Toisaalta SKES esittää, että itämerensuomen sanue voisi olla kahta eri alkuperää: varsinainen originaali olisi germaaninen tai skandinaavinen: vrt. germ. **spila-*, mr. *spil* > *spel* 'peli, leikki jne.' Merkityksen 'vahinko, turmio' olisi aiheuttanut sekaantuminen *pilla, pillata* -sanueeseen. Samaa mieltä on Häkkinen (2004, 921–922). SSA (II 1995, 362) ei sen sijaan pidä kahden sanueen sekaantumista todennäköisenä, vaan lähtee siitä, että verbi *pilata* on varmaanikin alun perin samaa sanuetta kuin *pila* 'leikki'; merkitys 'turmella' olisi SSA:n mukaan voinut kehittyä merkityksestä 'pilailla' seuraavan kehityksen tuloksena: 'pilailla' → 'pilkata' → 'herjata' → 'häpäistä'. SSA viittaa siihen, että kaikki edellä esitetyt merkitykset löytyvät itämerensuomalaisesta *pila* 'leikinteko, pilapuhe, pilkka' -substantiivista johdetuilta verbeiltä (sm. murt. [myös Juslenius ja Ganander] *pilata* 'laskea leikkiä, pilkata', ve. *pilaita, pileita* 'haukkua, sättiä', vi. *pilastama* 'haukkua, sättiä').

Osmo Nikkilä¹¹ on löytänyt itämerensuomen *pila: pilalla* jne., *pilata* 'turmella' -sanueelle kokonaan eri alkuperämahdollisuuden. Skandinaavisissa kielissä on sanoja, joiden varhaisempi muoto voisi olla tämän sanueen originaali: mn. *bila* 'nachgeben; versagen; zögern, sich drücken um; fehlen, mangeln' (Baetke 1993, 51)¹², 'nachgeben, schlaff werden; fehlschlagen' (de Vries 1962, 36); ru. murt. *bela* 'fattas, fela, brista; fuska, arbeta illa, bönhasa' (Rietz 1867,

11. Tässä olen käyttänyt hyväkseni Nikkilän tekemiä muistiinpanoja.

12. Baetke (1993, 51) mainitsee esimerkin *margt bilar at e-u* 'etw. hat große Mängel, ist schadhaft'.

28a); ru. vanh. *bila* 'tryta, taga slut' (SAOB); no. *bila* 'svikta, slå feil, ikke stå prøva, ikkje duka; vika; (hellst med nekting) skorta, vanta, tryta' (NO); isl. *bila* 'give away, fail, break down, give out; brake, crack' (Sigurðsson). Näiden kanta-germaaniseksi asuksi voidaan rekonstruoida **bilō(ja)n-* > ksk. **bilōn*. Tätä verbiä pidetään johdoksena substantiivista, jonka jatkajia ovat mm. mn. *bil* n. 'Aufenthalt; Zeit, Augenblick; schwache Stelle' (de Vries 1962, 36); 'Zeit, Zeitpunkt' (Baetke), isl. *bil* n. 'millibil; meiðsli, bilun; tímaskeið, andartak; (vanh.) hik, lát á e-u (välimatka; ruumiinvamma; ajanjakso; epäröinti, epätietoisuus, menetys)' (Blöndal Magnússon 1989, 55), no. *bil, bel* n. 'mellemrom; slikt stykke (av noko) som er olikt el skil ut frå resten: slikt (veikare) stykke av noko langtøygd (serl. tråd)' (NO); ru. murt. *bil, bel* 'kort tid, stund, mellantid' (Rietz); ta. murt. *bil, bæl* 'hetki; väliaika' (Feilberg). Näiden varhaisemmaksi asuksi on rekonstruoitu germ. **bila-* (Torp 1919, 23–24) ja sen jatkajaksi ksk. **bila*. Tämän germaanisen sanueen etymologia on tosin vielä osittain selvittämättä.

Itämerensuomen *pilata* vastaa äänteellisesti täysin kgerm. **bilō(ja)n-* ja ksk. **bilōn* -verbiä; lainaa on varsinaisesti **pila-*, joka lainattaessa on saanut itämerensuomen verbijohtimen **-TA-*. Lainaverbien mukautuminen supistuma-verbeihin on muutoinkin hyvin tavallista. Semantiikkakaan ei tuota vaikeuksia: islannin *bila* merkitsee muun muassa 'rikkoa', ruotsin murteiden *bila* taas 'hutiloida, tehdä työ huonosti', useissa kielissä tällä verbillä on merkitys 'epäonnistua' ja 'puuttua', ja kaikissa skandinaavisissa kielissä verbin merkitykset ovat jollakin lailla negatiivisia. Lainauksen ajankohtaa ei äänteellisten seikkojen nojalla voida määritellä. Sanan lähes yleisitämerensuomalainen levikki sen sijaan puhuu suhteellisen varhaisen lainautumisen puolesta.

Äänteellisesti olisi myös täysin mahdollista, että *pila* adverbissa sm. *pilalla, pilalle* ja ka. *pilalla, pilah* olisi erillislaina germ. **bila*-substantiivista. Lainautuminen olisi voinut tapahtua jostakin skandinaavisesta tai sitä varhaisemmasta kielimuodosta. Myöskään semantiikan puolesta ei kai olisi ylitsepääsemättömiä esteitä: samantapaisia negatiivisia merkityksiä on muinainaisnorjassa ja nykynorjassa 'heikko kohta', islannissa 'vamma, vaurio' sekä vanhemmassa islannin kielessä 'epäröinti, epävarmuus; menetys, voimattomuus, heikkous'. Yksinkertaisimmin *pila* adverbissa *pilalla, pilalle* voitaneekin selittää takaperoisjohdokseksi verbistä *pilata*.

Summa summarum

Näyttää siltä, että itämerensuomen *pila* 'pilapuhe, kepponen jne.', *pilla* 'vahinko' / *pillata* 'vahingoittaa' sekä *pila: pilalla / pilata* 'turmella' ovat kolme erillistä sanuetta, joilla jokaisella on oma erillinen laina-alkuperänsä:

1. *Pila* 'kepponen; pilkka' on laina jostakin germaanisesta kielimuodosta; sanan levikki itämerensuomessa puhuu sen puolesta, että se olisi lainautunut jo varhain (< germ. **spila-*).

2. Itämerensuomen *pillata*-sanueessa on eri-ikäisiä ja erilähtöisiä lainoja: Merkityksessä 'turmella, vahingoittaa' se on mahdollisesti suhteellisen vanha germaaninen laina, jonka originaali voisi olla kgerm. **spilljan-* tai ksk. **spilljan-*; kgerm. **spilþjan-* tai ksk. **spilþjan* voi tulla originaalina kysymykseen siinä tapauksessa, että se olisi lainautunut itämerensuomeen asussa **piltaTa-* (vrt. esim. sm. murt. *piltaantua* 'suuttua, pillastua') ja että siinä olisi varhain tapahtunut heikon asteen yleistys. Myöhempää lainautumistakaan ei voida kokonaan sulkea pois. Suomen *pillata* 'läikyttää, sotkea' on varmasti nuorehko laina ruotsista tai alaksasta. Erillislainoja alaksasta (kas. *spillen*) lienevät vi. *pillama* 'kaataa; tuhлата jne.' ja li. *pillā* 'tuhlata; hajoittaa erilleen'; va. *pillata* 'läiskyttää, kaataa maahan' puolestaan on mahdollisesti laina virosta. *Pilla* 'paha teko jne.' voi – jos ajatus heikon asteen yleistyksestä voidaan hyväksyä – olla vanha germaaninen laina (kgerm. **spilþiz* / **spilþijō* tai **spilþija* > ksk. **spilþija*), mutta myös myöhempi lainautuminen alaksasta tai muinaisruotsista on mahdollinen. Kolmas mahdollisuus on, että *pillata* on *pillata*-verbistä muodostettu takaperoisjohdos.

3. *Pilata* 'turmella, vahingoittaa' -verbi on germaaninen laina, jonka originaaliksi sopii parhaiten sanan levikin perustella kgerm. **bila-* tai ksk. **bila*; äänteellisesti jokin myöhempikin skandinaavinen kielimuoto olisi mahdollinen. *Pila* adverbeissa *pilalla*, *pilalle* selittyy helpoimmin *pilata*-verbistä muodostetuksi takaperoisjohdokseksi.

Lyhenteet

f. = feminiini; fä. = fäärin kieli; germ. = germaani(nen); ims. = itämerensuomi, itämerensuomalainen; ink. = inkeroinen; isl. = islanti; ka. = karjala; kas. = keski-alaksa; kgerm. = kantagermaani(nen); ksk. = kantaskandinaavi(nen); li. = liivi; ly. = lyydi; menl. = muinaisenglanti; mn. = muinaisnorja; mr. = muinaisruotsi; murt. = murteellinen, murteissa; n. = neutri; no. = norja; nr. = nykyruotsi; ru. = ruotsi; sm. = suomi; ta. = tanska; vanh. = vanhentunut; va. = vatja; ve. = vepsä; vi. = viro.

Kirjallisuus

- Baetke, Walter 1993: *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur*. 5., unveränderte Auflage. Akademie Verlag, Berlin.
- Bentlin, Mikko 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. MSFOu 256. Finnisch-Ugrische Gesellschaft, Helsinki.
- Blöndal Magnússon, Ásgeir 1989: *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans, s.l.
- Bosworth, Joseph – Toller, T. Northcote 1898: *An Anglo-Saxon Dictionary*. Oxford University Press, Oxford e.a.

- EEW 1982 = Mägiste Julius: *Estnisches etymologisches Wörterbuch VII. Piirask – raba*. Finnisch-Ugrische Gesellschaft, Helsinki.
- Feilberg, H. F. 1886/93: *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. Første bind. A–H. Universitets-Jubilæets Danske Samfund, Kjøbenhavn.
- Ganander, Christfried 1787: *Nytt finskt lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1997.
- Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Hellquist, Elof 1939: *Svensk etymologisk ordbok I–II*. Gleerups Förlag, Lund.
- Hofstra, Tette 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Van Denderen, Groningen.
- Holthausen, F. 1963: *Altenglisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite, bis auf das Literaturverzeichnis unveränderte Auflage. Carl Winter, Heidelberg.
- Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Werner Söderström, Juva.
- IMS = Nirvi, R. E. 1971: *Inkeröismurteiden sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Juslenius, Daniel 1745: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1968.
- Jussila, Raimo 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Kanteletar = *Kanteletar elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä*. 13. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1966.
- Karsten, T. E. 1943/44: *Finnar och germaner. Folk- och kulturberöringar från tre årtusenden*. Folkmålsstudier IX–X. Helsingfors.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. Neljäs osa O–P. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 4. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1993.
- Lasch, A. – Borchling, C. 1965: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Band III. Sechzehnte Lieferung. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster.
- LivWb = Kettunen, Lauri 1938: *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae V. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- LMS = Kujola, Juho 1944: *Lyydiläismurteiden sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae IX. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Lübber, August 1980: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Lönnrot, Elias 1874–1880, 1886: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I–II*. Kallio, A. H. (Hrsg): *Lisävihko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan*. Kolmas, manual-menetelmällä jäljennetty painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki 1958.

- Nielsen, Niels Åge 1989: *Dansk Etymologisk Ordbog. Ordenes Historie*. 4. udgave. Gyldendal, København.
- NO = Hellevik, Alf (red.): *Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Det Norske Samlaget, Oslo 1966.
- NS = *Nykysuomen sanakirja* I–IV. Werner Söderström, Porvoo 1951–1961.
- ODEE = Onions, C. T.: *The Oxford Dictionary of English Etymology*. At the Clarendon Press, Oxford 1969.
- Raun, Alo 1982: *Eesti keele etimoloogiline teatmik*. Maarjamaa, Rooma–Toronto.
- Renvall, Gustaf 1826: *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon linguae finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica*. Typis Frenckellianis, Aboa.
- Rietz, Johan Ernst 1867: *Ordbok öfver svenska allmoge-språket. Svenskt dialekt-lexikon* I–II. B.A. Cronholm, Malmö e.a.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utgiven av Svenska Akademien 1–. Gleerup, Lund 1898 –.
- Setälä, E. N. 1913a: Beiträge zu den germanischen wörtern im finnischen und ostseefinnischen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 13, 316–337.
- 1913b: Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 13, 345–475; Anz. 60–64.
- Sigurðsson, Arngrímur 1970: *Icelandic–English Dictionary*. Prentasmiðjan Leiftur, Reykjavík.
- SKES III 1962 = Erkki Itkonen – Aulis J. Joki: *Suomen kielen etymologinen sanakirja* III. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XII,3. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SSA II 1995 = Kulonen, Ulla-Maija et al.: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SVJ = Zajceva, Marija – Mullonen, Marija 1972: *Slovar' vepsskogo jazyka*. Nauka, Leningrad.
- Söderwall, K. F. 1884/1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. 1–3. Berlingska Boktryckeri och Stilgjuteri-Aktiebolaget, Lund.
- Torp, Alf 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Aschehoug & Co., Kristiania.
- Wiedemann, Ferdinand. 1893: *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. Zweite, vermehrte Auflage im Auftrag der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften redigiert von Dr. Jacob Hurt. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg.
- VKKMS = *Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja: Ainekset kerännyt Lauri Posti. Painokuntoon toimittanut Seppo Suhonen Lauri Postin avustamana*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XIX. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1980.

- VKMMS = Kettunen, Lauri 1986: *Vatjan kielen Mahun murteen sanasto*. Toimittaneet Jarmo Elomaa, Eino Koponen ja Leena Silfverberg. Castrenianumin toimitteita 27. Castrenianumin laitokset ja Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- VKS = Adler, Elna – Leppik, Merle 2000: *Vadja keele sõnaraamat* 4. Eesti Keele Instituut, Tallinn.
- VMS = Pall, Valdek 1989: *Väike murdesõnastik II*. Valgus, Tallinn.
- VRIES, JAN DE 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. E.J. Brill, Leiden.

Sirkka-Liisa Hahmo
hahmo[a]uni-greifswald.de